

Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan (Moyun Çor) Bitiği (*)

- Şine-USU ÂBİDESİ-

Kİ. Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan...
Tölis...K2. Ötüken tegresi ili ikin ara olurmuş. Subı
Selenge ermiş. Anta ili ermiş barmış... K3. Sub...
anta kalmış bodun On Uygur Tokuz Oğuz üze yüz
yıl olurup.... Orkun ügüz ... K4. Türk Kıpçak elig
yıl olurmuş. Türk ilinge altı otuz yaşım... birti Anta
buyırkı...K5. yana tüşdi. Tokuz Oğuz bodunumm
tirü kubratı altım. Kangım Köl Bilge (Kağan)... K6.
sü yordı. Özümün önre bmgba başı ıtı. Keyrede öng-
din yantaçı... da koylug tok K7. içigirip yana yo-
rıdım. Keyre başında Üç Birküde kan süsi (birle)
katıldım. Anta... K8. irtim. Kara Kum aşmış kö-
gürde Kömür tagda, Yar ügüzde üç tuglug Türk
bodun... K9. Ozmış Tigin kan bolmuş. Kony yılka
yorıdım, ikinti süngüş (düm i) ki ay altı yangıka t
(okıdım). K10. Tutdum, katunun anta altım. Türk
bodun anta inagaru yok bolü. Anta kisre takıgu
yılka... bodun... tuyup. Kil. Üç Karluk yablak sa-
kınıp teze bardı. Kuriya On Okka kirti. Lazgın yılka
tokıdım... Tay Bilge Tutukug K12. yabgu atadı.
Anta kisre kangım kağan uçdı. Kara bodun... sanç-
dım, Dİ. tutdum... bir... (anta) Bükegüke yetdim.
Kiçe yaruk barur erkli süngüşdüm. Anta sançdım.
Kün... mış, tün tirilmiş. Bükegükde Sekiz Oğuz
Tokuz Tatar kalmaduk. İki yangıka күn toguru
süngüşdüm. Kulum, күngüm bodunug tengri D2.
yir ayu birti, anta sançdım; yazuklug atlıg ...
(teng)ri tutabirti. Kara igil bodunug yok kılmadım.
Ebin, barkın, yilkısın yulmadım; kıyın aydım, tur-
guru kotum. Kentü bodunum tidim, udu keling
tidim; kodup bardım, kelmedi. Yiçe D3. irtim. Bur-
guda yetdim. Törtünç ay tokız yangıka sün-
güşdüm; sançdım; yilkısın, barımın, kızın, koduzın
kelürtüm. Bişinç ay udu kelti. Sekiz Oğuz Tokuz

Kİ. (Ben) Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge
Kagan(ım) Tölis, (Tarduş, kavimleri üzerine
hakan oldum).... K2. Ötüken'de, ikisi arasında (?)
oturmuş. Suyu Selenge imiş. Orada ülkesiyle, (mil
letiyle) hür ve rahat (Yaşamış). K3 Orada kalmış
olan millet, On Uygur ve Dokuz Oğuzlar üzerinde
yüz yıl hüküm sürüp....Orkun ırmağı.....K4. Türk
Kıpçak elli yıl hüküm sürmüş. Köktürk ülkesine
yirmi altı yaşımda iken (sefer ettik).....verdi. Orada
buyruğu.... K5. yine konakladı. Dokuz Oğuz mil-
letimi derleyip toplayarak aldım. Babam Köl Bilge
(Kağan) K6. ordu yürüdü. Beni doğu kanadına
binbaşı olarak gönderdi. Keyri'de doğudan geri dö-
necek K7. tutsak edip tekrar yürüdüm. Keyre ba-
şında, Üç Birkü'de hanın ordusuyla buluştum.
Orada.... K8. idim.

Kara Kum'dan sonraki Kögür'de, Kömür da-
ğında ve Yar ırmağında üç tuglu Körtürk boyu
(üzerine) K9. Ozmış Tigin han olmuş. Koyun yı-
lında (743) üzerine yürüdüm. İkince defa savaştım.
İki ay altı gün vuruştum. K10. Tuttum, hatununu
orda tutsak ettim. Köktürk boyu orada tamamen
yok oldu. Ondan sonra tavuk yılında (745) (Karluk)
boyu (Köktürklerin yok olduğunu) duyup Kil. Üç
Karluklar endişeye kapılıp kaçtılar. Batıda On
Ok'lara sığındılar. Domuz yılında (747) (onlarla) sa-
vaştım. (Babam kağan) Tay Bilge Tutuk'a Kİ 2.
yabgu unvanını verdi. Ondan sonra babam kağan
öldü. Halk (isyan etti. Onlarla) savaştım, Dİ. tut-
tum Bükegük'e ulaştım. Gece güneş batarken sa-
vaştım. Orada galip geldim. Güldüz (dağılır), gece
toplammış. Bükegük'te Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar
kalmamış. İkinci gün, güneş doğarken savaştım.
Kendi kulum ve cariye olan halkı gök D2. ve yer
buyurduğu için orada yendim. Günahkâr adlıları....
Gök Tanrı himaye etti; bütün halkı yok etmedim.
Evini, barkını, at sürülerini yağmalamadım; sadece
ceza verip bıraktım. "Kendi kavmimsiniz" dedim,
"bana tâbi olup gelin" dedim; bırakıp gittim. Gel
mediler. Yine D3. arkalarına düştüm Burgu'da ye-
tiştım. Dördüncü ayın dokuzuncu gününde sa-
vaştım. Galip geldim. At sürülerini, mallarını
mülklerini, kızıl yak öküzlerini alıp getirdim. Be-
şinci ayda tâbi olup geldiler. Sekiz oğuz, Dokuz
Tatar hepsi geldi. Batıda Selenge'ye doğru, gü-
neyde Yılun Kol'a doğru Şıp başına kadar asker ter-

(*) Metin; Orkun ve Malov neşirleri karşılaştırılarak ve bazı küçük değişiklikler yapılarak tespit edilmiştir.

Tatar kalmatı kelti. Selenge kidin Yılun Kol birdin singar Şıp başmga tegi çerig itdim. D4. Kergün, Sakışm, Şıp başın yüre kelti.... uçı Selengeke tegi çerig itdi. Bişinç ay tokuz otuzka süngüşdüm; anta sançdım, Selengeke sıkı sançdım. Ayı azı kaltı, öküşü Selenge kodı bardı. Ben Selenge keçe udu yorıdım. Süngüşde tutup on er... itim. D5. Tay Bilge Tutuk yablakm üçün, bir iki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüng, yitding. Yana içik, ölmeçi, yitmeçi sen tidim. yice işig küçüg birgil tidim. İki ay kudüm, kelmedi. Sekizinç ay bir yangıka sü yorıym tidim Tug taşıkır erkli D6. yelme eri kelti. Yağı (kelü)r tidi. Yağm başı yorıyu kelti. Sekizinç ay iki yangıka Açığ Altır költe Kasuy kezü süngüşdüm. Anta sançdım. Anta udu yorıdım. Ol ay biş yigirmike Keyre başı Üç Birküde Tatar birle katı tokıdım. Singarı bodun D7. içikdi, smgarı b(odun.... k)a kirti. Anta yana tüşdüm. Ötüken irin kışladım, yağıda boşana boşanıldım. İki oğluma yabgu şad at birtim. Tarduş Tölis bodunka birtim. Ançıp bars yılka çik tapa yorıdım. İkinti ay dört yigirmike Kemde D8. tokıdım. Ol y(ıl yayın içi)kdi....anta,başı anta, aksırak ordu örgin anta ititdim; çit anta tokıtdım; vay anta yayladım; yaka anta yakaladım; belgümin bitiğimin anta yaratıtdım. Ançıp ol yıl küzün ilgerü yorıdım. Tatarıg aytdım. Tabışgan yıl D9. Bişinç ayk(a) teg.... ka Ötüken yış başı anta....ingiz başı anta Iduk baş kidinte, Yabaş Tokuş beltirinte (anta) yayladım. Örgin anta yaratıtdım; çit anta tokıtdım; bmg yıllık, tümen künlük bitiğimin belgümin anta yası taşka D10. ya ratıtdım. Tok(uz Oğuz)..... begleri kelti. O.....ok..... yeme yaramatm (?) yağıd (u er)miş. Örüng begig, kara bulukug Anı olurmuş. Kırkız tapa er idmiş. Siz taşıkıng, Çikig taşığırmg timiş. Men taşıkaym timiş. Kör bod kalıda Dil. kabışalım itimiş. Öt(üken)..... timiş(tokuz) ya(ngı)ka sü yorıdım..... Tutuk başın Çik tapa bmgä itim. İşi yir tapa az er itim, kör tidim. Kırkız kanı Kögmen içinde D12(eb) bar

(*) Kendisinden bilgi almak üzere tutulan esir.

tip ettim. D4 Kergü, Sakış, Şıp başından yürüyüp geldi(ler) Ucu selenge'ye kadar uzanan asker tertip ettiler. Beşinci ayın yirmi dokuzuncu günü savaştım. Orada galip geldim. Selenge'ye sıkıştırarak yendim. Pek azı kaldı, çoğu Selenge'nin aşağısına gitti. Ben Selenge'yi geçerek arkalarından yürüdüm. Savaşta tutup on er.....gönderdim. D5. "Tay Bilge Tutuk'un kötülüğü yüzünden, mevki sahibi bir iki kişinin kötülüğü yüzünden, ey halkım, öldün, mahvoldun. Tekrar itaat edersen ölmeyeceksin, yok olmaycağım" dedim. "Yine işi gücü ver" dedim. İki ay bekledim, gelmediler. Sekizinci ayın birinci günü ordu yürütem dedim. Tuğ çıkararak D6. öncü eri geldi. Sekizinci ayın ikinci günü Açığ Altır gölünde Kasuy'u dolaşarak savaştım. Savaşı kazanıp düşmanı kovaladım. O ayın on beşinde Keyre başında Üç Birkü'de tatarlarla müşhiş bir savaş yaptım. Bir kısım halk D7. tutsak düştü, bir kısmı... sığındı. Orada tekrar konakladım. Kışı Ötüken'de geçirdim, düşman tecavüzünden uzak kalarak rahat ettim. İki oğluma yabgu ve şad unvanlarını verdim. Onlara Tarduş ve Tölis boylarının idaresini verdim. Bunları yaptıktan sonra pars yılında (750) Çik'lere doğru yürüdüm. İkinci ayın on dördünde Kem'de D8. savaştım. O yılın (yazmda tabi oldular) olduğu yerdebaşının bulunduğu yerde, büyük ordugâhı orada tertip ettirdim; çiti orada vurdurdum; yazı orada geçirdim; sınırı orada tesbit ettim; anıtımı, yazıtımı orada yaptırttım. Bunları yaptıktan sonra o yıl, güzün doğuya doğru yürüdüm. Tatarlara (hazırlık yapmaları için) emir gönderdim. Tavşan yılının (751) D9. beşinde ayında Ötüken ormanının başladığı yerde, İngiz'in baş tarafında, Iduk başının batısında, Yabaş ile Tokuş kavşağında yayladım. Ordugâhı orada yerleştirdim; çiti orada vurdurdum; binlerce yıl, on binlerce gün (ebediyen) kalacak olan yazıtımı, anıtım orada düz taş D10 yaptırttım. Dokuz Oğuzbegleri geldi yine düşman olmuş. Asil beği, halkı Anı'da oturmuş, Kırgız'lara adam göndermiş. "Siz ayaklanın, Çik'leri de ayaklandırın" demiş; "ben de ayaklanayım" demiş; "...ormanda Dil. buluşalım" demiş; "Ötüken'i (alalım)" demiş(aym) do kuzuncu günü sefere çıktım. Tutuğun emrinde Çikler üzerine bin kişilik ordu gönderdim. Müttefikinin bulunduğu yere az er gönderdim, "tâbi olun" dedim. Kırgız hanı Kögmen içinde D12. ...evinde barkında imiş. Öncülerini müttefikinin bulunduğu yere doğru göndermiş. Benim askerlerim öncü kuvvetlerine baskın yapmış, dil (*) tutmuş. (Dil), "hanına Gl. ve müttefikine askerî kuvvet geldi, diğer müttefik olan Kartuklara gelmedi" dedi. (bunun üzerine) Karluklara doğru (se-

(kmta) ermiş. Yelmesin iş yiringeri idmiş. Yelmesin mening er anta basmış; tıl tutmuş, kanmga Gl. iş (inge) er kelti, Karluk işinge kelmedük tidi, (erin?)sü Karluk ta(pa).... Kem (?) kargu.... , İrtiş (güzüg) Arkar başı tuşu anta Er Kamış altın (ya)nda sa(llap) keçtim. Bir yigirmiş ay sekiz yigirmike (y)olukd(um). (Bo)lçu ügüzde Üç Karlukug G2. anta tokıdım. Anta yana tüşdüm. Çik bodunug bmgan süre kelt(i).... başı çıtımın yayladım; yaka anta yakaladım. Çik bodunka tutuk birtim. İşbaras tarkat anta ançulad(tarkat anta ancülad(ım).... (anta) ... er kelti. Kazluk költe G3.....(ta)gda körti. Yag....iltip ayu kelti. Biş yigirmike.... (Ta)ygan köl-tetiriltim. Bidgüçi er anta ıt(ım). (Er ke)lti. Kara yotulukm keçip kelirti. Ben utru yorıd(ım).... boltı. Karluk G4. (tapa) er idmiş,timiş, içre ben (b)ulgaym timiş, taşdındın kabışaym timiş. Basmıl yagıdıp ebimrü bardı, anı içigirmedim. Taşdındın Üç Karluk, Üç Iduk t(uglug) Tür(k bodun) (Ö) tükende ben G5. (baş)ı anta t(okıdım). (B) işinç ay alta otuzka süngüşdüm. Anta sançdım. İçüy k(eçip).... toguru sançdım. Anta ötrü Türgiş Karlukug tabarm alıp ebin yulıp barmış, ebime tüş(imiş).... G6. y(agi) bol... turup.... yirin tapa bardı. Anı ud....ogur Uygur adakm, sekizinç ay ben udu yorıdım. Ebin Ersegünte Yula Költe kotum. Anta irtim.... G7. Basmılıg ko.... ay bir otuzka Karlukug.... Yogra Yarışda süsin anta sançdım. Ebi on kün öngre ürküp barmış. Anta yana yorıp tüşdüm.... G8. bir yigirmi (ke).... sançdım. Kentü (ilime) bodunuma kirdim. İrlün-te, Talakamında yetdim. Aşnukı Tabgaçdaki Oğuz Türk t(aşık)mış, anta katılmış. Anta begler.... G9. mening süm üç.... (birti ?). Tug.... ar biş yüz kedimlig yadag bir iki şeşip kelti. Küngüm, kulum, bodunug tengri yir anta ayu birti, anta sançdım.... G10. Anta bodun içikdi.... yar.... Karluk tapa tezip kirti. Anta yana tüşüp Orkun Balıklıg belirtirinte il örginin anta örgipen ititdim. İl ebi(n).... G11 Selengeke.... bir yigimmiş ay yigirmike kara buluk öngdin sokak yolu anta Çigü Tutuk....

fere çıktım)... İrtiş ırmağını Arkar başı do laylarında, Er Kamış'm alt tarafından sal ile geçtim. On birinci aym on sekizinde karşılaştık. Bolçu ırmağında Üç Karluk'u G2. vurdum. Orada ko nakladım. Bin kişilik birliğim de Çik kavmini sürüp geldi.....başında, çitimin bulunduğu yerde yay ladım. Sınırı orada tesbit ettim. Çik kavmine tutuk tayin ettim İşbara ve tarkanlar tayin ettim..... er geldi. Kazluk gölünde G3.....dağında tâbi oldu. Düşman.....deyip geldi. On beşinde.... Taygan gö lünde toplandık. Habercileri orada gönderdim. Haberciler geldi, Kara Yotuluk'u geçip getirdiler. Ben onlara doğru yürüdüm..... oldu. kar hıklara G4. adam göndermiş; "ayaklanın" demiş, "içeride ben karışıklık çıkarayım" demiş, "dışarıda buluşalım" demiş. Basmıllar düşman olup evime doğru gittiler: onları tâbi kılmadım. Dışarıdan Üç karluklar, üç kutsal tuğlu Köktürk kavmi, Ötüken'de ben G5 orada hücum ettim. Beşinci ayın yirme altısında savaştım. Galip geldim. İçüy'ü geçip.... mızrakladım. Ondan sonra Türgiş Karluk'u, malını mülkünü alıp evini yağmalayıp gitmiş. Evime inmiş.... G6. düşman olup....kalkıpyerine doğru gitti. Onları takip edip....Uygur ayağı ile (?) sekizinci ayda ben arkalarından yürüdüm. Evimi Ersegün'de, Yula gö lünde bıraktım. Orada yetiştim.... G7. Basmılları.... aym yirme birinde, Kartukları....Yogra Yarış'ta or dusunu orada yendim. Evi on gün önce korkup gitmiş. Orada yine yürüyüp konakladımG8. on birindeyendim. Kendi (ülkeme), kavmime gir dim. İrlün'de, Talakamm'da yetiştim. Öteden beri Çin'de esir bulunan Oğuzlar, Köktürkler isyan etmiş; orada (onlara) katılmışlar. Orada beg ler.. .G9. benim ordum üç (verdi). Tuğ....beş yüz zırhlı yaya bir iki kurtulup geldi. Kendi cariyelerim ve kullarım olan halkı gök ve yer buyurduğu için orada yendim..... G10. Orada kavim tâbi oldu..... Kartuklara kaçıp sığındı. Orada tekrar konaklayıp Orkun ve Balıklı ırmaklarının kavşağında menzil kurdurdum. İl evini.... G11..... Selenge'ye on birinci ayın yirmisinde kara buluk (?) doğusunda, Acem yolunun bulunduğu yerde Çigil Tutuk

Moyun Çor Kağan, Karluklar ve Basmıllar üzerine birkaç sefer daha yapar. Basmıllar ve Karluklar yok olur. Moyun Çor bundan sonda da muhtelif kavimlerle savaşır. Soğdıklara ve Çinlilere Selenge'de "Bay Balık" (zengin şehir) yaptırır. Daha sonra Köktürklerle, Sekiz Oğuzlarla ve Dokuz Tatarlarla savaşır. Bunların hep sinin (veya birinin) hatununu, yeğenini tutsak eder. Sü rülerini, mallarını yağmalar. Geriye bin at ve on bin koyun kalır.

Âbidenin kenarına kayıt düşen Sü Başu İlteber, "bin atı ve on bin koyunu ben tutup getirdim" cümlesini yazmıştır.